

2-TOM, 3-SON

Ona tili ta'limi jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanishning nazariy asoslari

Raximova Ruxsora

Bux DPI Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti tyutori

Salimova Muqaddas Ortiqovna

BUxDPI Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili ta'limi jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanishning nazariy asoslari aniq manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'yin, soddalashtirish, murakkablashtirish, o'qituvchi, o'zi o'ylab ko'rish, o'rganilgan mavzular, hisobga olish, mashg'ulot mazmuni, ko'rsatkichlar, qarab tuzish, grammatika, samara, uyushtirilish, ijobiy ta'sir va hokazo.

KIRISH: Didaktik o'yinlarni tashkil qilish ham bir qator metodik omillarni hisobga olishni taqozo etadi. Bu usulni dars jarayoniga tadbiiq etar ekan o'qituvchi har bir mavzuga, uning mazmuniga ijodiy yondashishi zarur. Yana bir muhim tomoni grammatik o'yinlarni uyushtirishda sinf o'quvchilarining xususiyatlari ham hisobga olinishi kerak. O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, qaysi sinfda o'qishi va o'rganilgan mavzularni hisobga olish va mashg'ulot mazmunini ana shu ko'rsatkichlarga qarab tuzish grammatik o'yinlarning samarali uyushtirilishiga ijobiy ta'sir qiladi. O'rganilayotgan grammatik tushunchalarni tez va mustahkam o'zlashtirib olish imkonini beradi. Grammatik o'yinlar grammatikaning qaysi bo'limi yuzasidan o'tkazilishiga qaramay, ular tasodifan bo'limasligi kerak. O'qituvchi unga ham darsga tayyorgarlik ko'rganday puxta hozirlik ko'rish lozim.

ADABIYOTLAR SHARHI: Har qanday grammatik o'yin uyushtirilar ekan unga bolalar tayyor bo'lishlari kerak. Aks holda bola bajarilishi rejalashtirilgan ishning mazmunini tushunmagan holda unga kirishadi. O'zi lozim ko'rgan yo'nalishda ishga kirishadi. Bu holat o'quvchining intellektual holatini o'stirmaydi. Bolani chalg'itib qo'yadi. Agar o'yinga bir necha bor shunday kirishilaversa, bunday mashg'ulot zerikarli bo'lib qoladi va oqibatda bolaning bilish faoliyatiga aks ta'sir qiladi. Uning oldini olish maqsadida o'quvchilarga beriladigan har bir topshiriqning mazmuni to'liq tushuntirilishi, o'xshash misollar bajarib ko'rsatilishi, namuna berilishi lozim. Grammatik mumkin. Buni o'qituvchining o'zi belgilaydi. Bolalarga o'yinlar bolalarning bilim darajasiga qarab murakkablashtirilishi yoki soddalashtirilishi fonetikadan so'zning oxiriga bir tovush qo'shib yangi so'z hosil qilish o'yini o'tkazilganda so'zga qo'shilgan tovushni so'zning tarkibi bo'yicha tahlil qilish topshirilsa o'yin murakkablashadi. Berilgan so'zlar ishtirokida

2-TOM, 3-SON

gap tuzish o'yini o'tkazilganda ishni qaysi so'zdan boshlab ko'rsatilsa o'yin soddalashadi.

ikkinchi yo'nalish - o'zbek adabiy tili me'yorlarini o'rgatish, adabiy talaffuz me'yorlari, shuningdek, lug'aviy sinonimika, qo'shimchalar sinonimikasi, umuman, grammatik sinonimika bilan tanishtirish; - *uchinchi yo'nalish* - o'quvchilarda fikrni og'zaki va yozma bog'lanishli bayon qilish malaka hamda ko'nikmalarini hosil qilish shart qilib belgilangan. Ana shundan kelib chiqib, ona tili ta'limining asosiy maqsadi: ona tili mashg'ulotlari o'quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilmog'i darkor.

O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv topshiriqlari o'rta maktabning o'zbek tili darsliklarida berilgan. Mazkur topshiriqlar turli usullar bilan o'qituvchi hamkorligida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajarishi lozim. Ijobiy natija beradigan topshiriqlarning asosiy turlaridan biri grammatik o'yin-topshiriqlardir. Bu turdagi topshiriqlar o'quvchilardan zukkolikni, bilimdonlikni, izlanishni, topqirlikni va tezkorlikni talab qiladi. Ona tili darslarining qiziqarli o'tishida o'yin-topshiriqlarning ahamiyati juda katta. Biroq "O'zbek tili o'qitish metodikasi"da grammatik o'yin-topshiriqlar va ulardan foydalanish metodikasi yetarli darajada ishlanmagan. O'yin-topshiriqlarga hos bo'lgan jihat shundan iboratki, u ko'pincha musobaqa tarzida tashkil etiladi. Natija yakunida, o'quvchi va guruhlarga rag'bat yoki ballar berilishi, shubhasiz, o'quvchilarda topshiriqni bajarishga ishtiyoqni oshirishga sabab bo'ladi. Natijada, o'quvchilarning grammatik savodxonligi, ijodiy fikrlash qobiliyati, topqirligi, nutqi va shu fanga muhabbati ancha oshadi. Shu bilan birga, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish, boshqa fanlar bilan ham jiddiy shug'ullanish ehtiyojini tug'diradi. Shunini inobatga olgan holda, o'qituvchi darslarining samarali bo'lishi uchun turli o'yin-topshiriqlardan va boshqotirmalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi davr talabi ham, fan o'qituvchisidan mahorat, ijodkorlik, eng asosiysi, tinimsiz mehnat talab qiladi. Shularni hisobga olgan, holda ona tili darslarini o'tishda ishlatish mumkin bo'lgan ayrim grammatik o'yinlar, boshqotirmalar va ulardan foydalanish metodlarini ko'rib chiqamiz. Bunday grammatik o'yinlarni yanada ko'plab o'ylab topish va ulardan dars jarayonida foydalanish mumkin. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchining ijodkorligiga, izlanuvchanligiga, mahorati va tinimsiz qiladigan mehnatiga bog'liq. Ma'lumki, o'yin-topshiriqlar o'quvchilar malaka va ko'nikmalariga ko'ra, murakkablashadi.

Qayta xotirlash tipidagi o'yin topshiriqlar. O'tilgan mavzularni mustahkamlash

2-TOM, 3-SON

hamda bilim va malakalarni tekshirish darslarida bunday o'yin- topshiriqlardan ko'proq foydalaniladi. Masalan, "Atoqli va turdosh otlar" mavzusiga oid darslarni mustahkamlash maqsadida "Kim g'olib?" o'yin-topshirig'idan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun sinf ikki guruhga ajratiladi: biri atoqli otlarga, ikkinchisi turdosh otlarga misol topishadi. Ma'lum bir belgilangan vaqt ichida ko'p misol topgan g'olib sanaladi. O'qituvchi doskaga kundalik, surat, kinofilm kitob, gazeta, jurnal, so'zlarini alohida-alohida yozib qo'yadi. Sinf olti guruhga bo'linib (o'quvchilar soni hisobga olinishi zarur. Agarda guruhlarga teng bo'linmaydigan bo'lsa, guruhlarning sonini kamaytirishi yoki ko'paytirishi mumkin), ulardan shu otlarga misollar yozish talab qilinadi. Guruhlarning har bir a'zosi o'ziga qarashli so'zga bitta-bittadan misol yozadi. Tez va to'g'ri yozgan guruh g'olib sanaladi. G'oliblar, albatta, rag'batlantirilishi kerak. Istalgan mavzuni mustahkamlashda bunday o'yin-topshiriqlardan foydalanish mumkin. Yoki o'quvchilarning o'zaro bog'lanishli yozma nutqini sinash maqsadida "So'zlar bizdan, matn tuzish sizdan" o'yinini o'tkazish mumkin.

Bunday topshiriqlar o'quvchilardan ijodiy faoliyat ko'rsatishni talab qiladi. "Ijodkor" o'yin-topshiriqdan "Ravish" mavzusini o'tishda samarali foydalanish mumkin. Bu grammatik o'yinda sinf ikki guruhga ajratilib, birinchi guruhga sifat so'z turkumi ishtirok etgan gaplarga misol aytish, ikkinchi guruhga esa shu gaplardagi ot(lar)ni ravish bilan almashtirib gap tuzish topshiriladi. *Masalan:* Birinchi guruh vakili yozadi: Men olimpiadada yaxshi insho (qanday insho?) yozdim. Ikkinchi guruh davom ettirib: Unda bizning guruh yaxshi ishtirok etadi (qanday ishtirok etdi?). Shu yo'sinda davom ettiriladi. Bu o'yinni o'quvchilar o'rtasida yoki parallel sinflar o'rtasida "so'z mushoirasi" tarzda davom ettirsa ham bo'ladi. Ona tili ta'limi jarayonida topshiriqlar tizimi vositasida til hodisalari kuzatiladi. Solishtirib qiyoslanadi, o'xshash va farqli tomonlari aniqlanadi, umumiy va xususiy tomonlariga qarab guruhlanadi, umumlashma qoidalar hosil qilinadi. Natijada qayta xotirlash topshiriqlaridan ijodiy topshiriqlarga qarab dinamik o'sish yuzaga kela boradi. O'quvchi tafakkuri taraqqiyotida bunday topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi. O'quv topshiriqlarining soddadan murakkabga tomon o'sish dinamikasini aniqlash, belgilash murakkab jarayondir. Topshiriqlar shunday yo'sinda joylashtirilishi lozimki, o'quvchi tafakkuri taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qilsin. Ijodiy topshiriqlar, ya'ni o'quvchi tafakkurini o'stiruvchi topshiriqlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi zarur: - o'quvchini izlashga, fikr qilishga, noma'lumni topishga undasin; - o'quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirishi zarur; - masalaning murakkablasha borishi o'quvchi aqlli, farosatini o'stira borishi kerak; - bu jarayonning kechishi o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini hosil qila borishi lozim; - topshiriqlarni bajarish jarayoni

2-TOM, 3-SON

o'quvchida o'ziga ishonch, o'zini (bilimini) anglash, imkoniyatlarini aniqlay olish, yangi bilim olishga undashi shart. Yangilangan ta'lim mazmuni asosida yaratilgan darsliklarda tilshunoslikning hamma bo'limlariga mo'ljallangan mashg'ulotlarda darslar ta'rif, qoida bilan boshlanmasdan, ya'ni o'quvchilarga bilimlar tayyor holda berilmasdan har bir mavzu uchun mo'ljallangan topshiriqlar tahlili bilan boshlanadi. Mana shu o'rinda o'qituvchi mahorati, qobiliyati, uquvi namoyon bo'ladi. Ana shu jarayonda bir faoliyat usulidan bosqichma-bosqich ikkinchi faoliyat usuliga o'tishi, ya'ni kuzatishdan umumiy xususiyatlari asosida guruhlashga, takrorlashdan o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash asosida umumlashmalar shakllanadi. Shundagina berilgan topshiriqlar til hodisalarining mohiyatini ochishga xizmat qiladi. 5-sinfda fonetika bo'limi o'tilayotganda quyidagi grammatik topshiriqlardan foydalanish mumkin: 1-topshiriq. *i-u, a-o, o'-u, i-e, b-p, d-t, z-s, j-ch juftliklari bilan farqlanuvchi so'zlar hosil qiling. Topshiriq. x-h tovushlari bilan farqlanuvchi so'z juftlari hosil qiling. H fonemasining talaffuziga e'tibor bering. Topshiriq. ng harfiy birikmasiga so'zlar toping va ularni bo'g'inlarga ajrating.*

Topshiriq. *Yaxshi* va *Yomon* so'zlarining o'xshash va farqli tomonlarini toping. O'xshash tomonlari: 5ta harf, 2ta unli, 3ta undosh, 2ta bo'g'in, urg'u oxiriga tushadi, 5ta tovush. Farqli tomoni deysizmi? Ma'nosi-chi? Uning antonimligichi?

Topshiriq. *x* tovushli so'zlar zanjirini tuzing. Baxt - taxt - tuxum - mirrix - xayol - laxtak - kimxob - baxmal - laxta - axta - axir - ruxsat - taxta - axloq - qix - xafa - axir - ruxsat - taxt - taxlit - taxmin - narx - xabar - ruxsatnoma - axtar - ruxsor. O'yin bolalik dunyosiga funksional kirish sifatida xizmat qiladi va vositachilik, bolaning shaxsiyatining shakllanishida va harakat, ijtimoiy, aqliy va kognitiv barcha tomonlarning qurilishida muhim ahamiyatga ega. Har xil oyin faoliyati orqali bola shakllar, ranglar va o'lchamlarni taniydi va atrofdagi narsalarni ajratib turadigan narsalarga, ularning munosabatlari va funktsiyalari va ahamiyatligiga olib keladigan narsalarga tayanadi va bu uning aqliy bilimlarini dunyo haqida turli xil ma'lumot shakllari bilan boyitadi. Fikrlashning inson hayotidagi ahamiyatini inobatga olgan holda, zamonaviy ta'lim yo'nalishlari ta'limning barcha bosqichlarida o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqishga va o'quvchilarni tayyorlashga qaratilgan bo'lib, bu o'quvchilarga turli fikrlash ko'nikmalarini mashq qilish uchun ko'plab imkoniyatlarni yaratib beradi. Shu sababli bolalarda fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bolalar uchun bolalar bog'chalari dasturlarini tayyorlashning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quvchilar uchun millatlarning ustuvor vazifasini bajaradi va shuning uchun uning ongini faollashtirishda uning muhim ahamiyati bor.

ta'limiy o'yinlar bolalarning bilim darajasida bo'lishi kerak;

v) ta'lim o'yinlari jo'shqin va diqqat bilan bog'liq bo'lishi kerak, qiziqishini

2-TOM, 3-SON

oshirishi kerak;

oddiy til bilan yaratilgan va bola tomonidan tushunilgan.

bolaning ehtiyojlari, moyilligi va uning atrofidagi dunyoni kashf etish istagi bilan bog'liq.

XULOSA: Yuqorida aytilganlarga qo'shimcha ravishda, boshlang'ich sinflarda bolalar uchun mo'ljallangan o'yinlar uning hayotining voqeligi bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak, shuningdek, unga sezgi va ong va o'zaro bog'liq bo'lgan atrof-muhitdan osonlikcha seziladigan aniq misollarni aniqlash imkoniyatini berishi kerak. Maktab o'qituvchisi idroklar dunyosidan narsalar va harakatlarning belgilarini ko'rsatadigan dunyoga asta-sekin o'tishga yordam beradigan, sezgi va taxminlar asosida qurilgan fikrlarni real operatsiyalar asosida qurilgan fikrlash o'yinlarini rejalashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R. Safarova va boshqalar darsligi 1-sinf AlifbeMa'naviyat|| nashriyoti –2019 y.
2. G'afforova T. , Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida didaktik o'yinlar va mustaqil ishlar. –Qarshi: Nasaf, 2003. –54 b.
3. G'afforova T. , Nurullaeva Sh. , Haydarova O. Boshlang'ich sinflar uchun ona tili va o'qishdan didaktik materiallar.–Toshkent: Ilm ziyo, 2004. –80 b.

